

Watzatka Ágnes

A Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform III.*

Reforménekek a magyarországi énekgyakorlatban

Az előbbieken¹ áttekintettük a Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform művelődéstörténeti hátterét, és bemutatuk a felvilágosult énekreform fontosabb kiadványait s énekkészletét. Most tanulmányunk azon részéhez értünk, amelyben számba vesszük a reform legnépszerűbb énekeinek elterjedését a magyarországi énekgyakorlatban.

Watzatka Ágnes (Budapest) zenetörténész,
a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont
munkatársa.

A reform-énekanyag magyar befogadását illetően nem rendelkezünk olyan nagyszabású felméréssel, amelyet Franz Metz² végzett a sváboknál, de nyomon követhetjük az énekek befogadását néhány jelentős XVIII–XX. századi kottás énekeskönyvben. A magyar átvétellel párhuzamosan a magyarországi sváb énekgyakorlatot is számba veszem, tekintve, hogy kölcsönhatásban állt a magyar énekléssel.

Szöveg és dallam társításában a XVIII. században még él a XVI–XVII. századra jellemző gyakorlat, amely szerint egy nagyobb szövegrepertoárt egy jelentősen szerényebb dallamkészlettel énekeltek. Ebből szükségszerűen adódik, hogy bizonyos dallamok több szöveget is hordoznak. Ennek a fordítottja is előfordul: néha nem egyértelmű a dallamválasztás, egy szöveget két vagy három dallamra is énekelnek. A szövegek és dallamok kusza kapcsolatának zavarát elkerülendő, az énekek bemutatásánál az énekszövegeket fogom elsődlegesen figyelembe venni, hozzájuk rendelve a sokszor több szöveggel megjelenő dallamokat.

A reforménekek —hagyományos értelemben az ének egy szöveg— számos szöveges kiadványban is szerepelnek, ezek számbavételére itt nincs mód; a következőkben —mintavételszerűen— öt német (nagyobb részben sváb) és öt magyar kottás forrásból³ dokumentálom az énekeket, más forrásokat csak különleges esetben említek:

*Kutatásomat a bécsi Collegium Hungaricum és az Österreichisches Austauschdienst támogatta, segítségükért köszönetet mondok.

¹ WATZATKA Ágnes: „A Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform I.”, *Magyar Egyházzene* XIX (2011/2012) 353–366; Uő: „A Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform II.”, *Uo.* XII (2014/2015) 15–28.

² Franz Metzről (1955–) ld. e tanulmány II. részében a jelen évfolyam 16. oldalát.

³ Le kellett mondanom olyan áttekintések feldolgozásáról is, mint ULLMANN Péter: „A számbéki németek egyházi énekei”, in *Zenetudományi Dolgozatok*. Budapest 1986. 149–162.

- G = *Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch*. Ausgabe für die (Erz-) Diözesen Österreichs. Katholische Bibelanstalt, Stuttgart 2013.
- M = Franz METZ (szerk.): *Katholisches Gesangbuch der Donauschwaben*. Edition Musik Südost, München 2011.
- V = *Orgelbegleitung für das Kristkatholische Gesang- und Gebetbuch*. Harmonisiert von Josef ZSASSKOVSZKY [...] Gesammelt und [her]ausgegeben von Oskar SZEIDL Schulmeister in Vecsés. [kézirat, 1933]
- P = *Lobet den Herrn! Gesang- und Gebetbuch*. Budapest 1996. [szerk.: Franz NEUBRANDT] (pilisszentiváni énekeskönyv)
- S = *Katholisches Gebet- und Gesangbuch. Eine Sammlung von Gebeten und Kirchengesängen für katholische Christen in Schaumar/Solymár aufgrund der Liturgiereform*. Solymár 2005. [Szerk.: Franz NEUBRANDT]
- B = BOZÓKI Mihály: *Katolikus kar-béli kótás énekeskönyv* [...]. Vác 1797.
- K = KOVÁCS Márk: *A keresztény katolikai isteni tiszteletnek minden ágaira kiterjedő énekes könyv* [...] Pest 1842–44.
- Zs = *Katolikus Egyházi Énektár* [...] Szerkeszté és kiadá TÁRKÁNYI B. József. Orgona-kisérettel, köz- és utójátékokkal ének-hangjegyekre tették ZSASSKOVSZKY Ferenc és ZSASSKOVSZKY Endre. Eger, 1855.
- H = *Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv* [...] A liturgikus reform alapján átdolgozott és bővített kiadás. Budapest 1979.
- ÉE = *Éneklő Egyház. Római Katolikus Népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Harmadik (javított) kiadás. Budapest 1991.

I. Az egyházi év énekei

1. *Tauet, Himmel, den Gerechten*⁴

Eredet: Denis⁵

Elterjedés:⁶ 40 forrás

Német források: G 790, 791, P 4, 13, M 130, S 10, V 5

Michael Denis ádventi éneke a „felvilágosult” énekanyag mintadarabja, amelyet egész Ausztriában máig szívesen énekelnek, s amely a magyarországi német énekhagyománynak is fontos darabja. Az énekszöveg szerzője Heinrich Lindenborn, aki *Tochter Sion* című énekeskönyvében jelentette meg 1741-ben. Ezt

⁴ Harmatozzátok, egek, az igazat, a *Rorate caeli* parafrázisa.

⁵ Michael DENIS első énekeskönyve: *Geistliche Lieder zum Gebrauche der hohen Metropolitankirche bey St. Stephan in Wien und des ganzen wienerischen Erzbistums*. Wien, gedruckt mit Schulzischen Schriften 1774. A betűköz nélküli egybeírás itt és a következőkben a Denis-énekeskönyvek sorszáma utal; a többi könyvnél betűköz után az ének sorszáma vagy (p./o.) az oldalszáma áll.

⁶ Franz Metz bánáti sváb származású zenetörténész, orgonista és egyházkarnagy 2008-ban *Das Kirchenlied der Donauschwaben* címmel monográfiát adott ki a sváb egyházi énekről. Az „elterjedés” azon források számát jelöli, amelyekben Metz az egyes énekeket megtalálta.

dolgozta át és adta ki 1774-es énekeskönyvében Denis a *Gottes Sohn der Welt-erlöser* ének dallamához rendelve.⁷

A 2013-as osztrák Gotteslob két dallamot közöl hozzá: a graz-seckauai egyházmegyének az 1777-es landshuti énekeskönyvben szereplő, Norbert Hauner által komponált (790), ill. egy szájhagyományból ismert, kottával az 1880-as korneuburgi énekeskönyvben fennmaradt dallamot (791) Salzburg, Linz, Bécs, Kismarton/Eisenstadt, Gurk és St. Pölten számára. Valószínű, hogy ez az AAbBA sorszerkezetű az, amelyre a *Gottes Sohn, der Welterlöser* kezdetű éneket is énekeltek. A sváb énekeskönyvek mind ennek változatait hozzák. A legdíszesebb dallam a pilisszentiváni: triolákkal, éles ritmusokkal, s két szövegváltozattal: a Denis-félével és egy, a Lindenbornétól különböző harmadik változattal, mely szócserevel kezdődik: *Himmel, tauet*.

Gotteslob 790

Tau - et, Him - mel, den Ge - rech - ten, Wol - ken, reg - net ihn he - rab.

Gotteslob 791

Tau - et, Him - mel, den Ge - rech - ten, Wol - ken, reg - net ihn he - rab.

Pilisszentiván

Tau - et, Him - mel, den Ge - rech - ten, Wol - ken, reg - net ihn he - rab.

A *Tauet, Himmel* kezdetű ének Magyarországon csak a németajkú közösségekben honosodott meg, a magyar gyakorlat nem fogadta be.

2. *Maria, sei gegrüßet / Ave, Maria klare*

Eredet: Denis¹

Elterjedés: 40/10

Német források: G 795, M 295, P 8, S 5, V 3

Magyar források: B p. 130, Zs 100, H 36, ÉE 30⁸

Denis a *Maria, sei gegrüßet* énekszöveget az *Ave, Maria klare* dallamára költötte, annak eredeti szövege átdolgozásaként. A bécsi konzisztórium az 1781-es énekeskönyv-tervezetben nem Denis szövegével, hanem az eredeti szöveggel ajánlotta az éneket.

⁷ Az énekeskönyv nem tartalmazott kottákat, csak utalást, melyik ismert dallamra lehet énekelni.

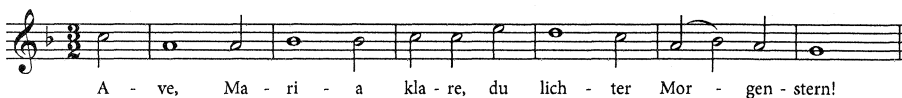
⁸ DOBSZAY László: *A magyar népének I.* Veszprémi Egyetem, Veszprém 1995. (2. kiadás: Budapest: MTA TKI–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja és a Magyar Egyházzenei Társaság 2006. Egyházzenei Füzetek I/15.) Nr. 415.

Az *Ave, Maria klare* a középkor kedvelt éneke, legkorábban az 1500 körüli olmützi énekeskönyvben szerepel.⁹ Leisentrit is közölte 1584-ben, majd a XVII. század folyamán minden fontosabb német énekeskönyvben helyet kapott.¹⁰ Az ének az olmützi énekeskönyvben az alsó tonikán zárul, Leisentrit viszont visszavezeti a felső tonikára. A bécsi konzisztórium énekeskönyv-tervezetében visszakanyarodó dallamot találunk, és sváb forrásaink is ehhez a típushoz tartoznak.

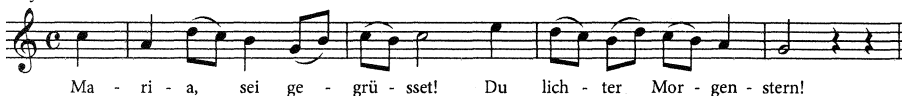
Az ének már az 1651-es *Cantus Catholiciben* is szerepel, de nem ádventi, hanem karácsonyi szöveggel. Bozóki énekeskönyvében *Én nagy vigasságos örömet hirdetek* szövegkezdettel Leisentritéhez hasonló dallam található, amelyben a második sor az alsó tonikán, az ötödik sor a felsőre visszakanyarodva zár; Tárkányi–Zsasskovszkynál mindkét zárlat visszakanyarodó. Az Éneklő Egyház és a Hozsanna az 1651-es *Cantus Catholici* alapján mindkét helyen ereszkedő kadenciákkal közli.

A német és a magyar gyakorlat között nem tagadható bizonyos párhuzam, de ez a kapcsolódás nem a XVIII. században jött létre, hanem bő száz évvel korábban. A korai magyar énekeskönyvek előszeretettel az ereszkedő változat iránt az olmützi forrás jobb hozzáférhetősége mellett bizonyára a magyar népi hallás sajátossága magyarázza. Zsasskovszkyék a Leisentrithez visszanyúló felvilágosodott források alapján hozzák a visszakanyarodó dallamot.

Bécs 1781

Solymár

Bozóki

⁹ Olmütz = Olomouc, Cseh Köztársaság

¹⁰ Wilhelm BÄUMKER: *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen*. Facsimile-kiadás. Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1962. II. kötet, 86–88. — Ld. még RICHTER Pál: *Der Melodiebestand des Franziskanerordens im Karpatenbecken im 17. Jh. (A ferences rend dallamkészlete a 17. században a Kárpát-medencében)*. Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria (Magyar ferences források) 4. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest 2007. 386. o., II/474. tétel. — Mivel e dallamkatalógus sok esetben igen jól mutatja a XVII. századi Kárpát-medencei elterjedtséget mint hátteret, és a szempontunkból legfontosabb szakirodalmi tételeket is összefoglalja, rendszeresen hivatkozom rá a továbbiakban.

3. *Dies ist der Tag von Gott gemacht*¹¹Forrás: Denis¹

Elterjedés: 42

Német források: M 162, V 6

Magyar források: B p. 127, K p. I/48, H 28, ÉE 29¹²

Új karácsonyi énekszövegét, a *Haec dies* parafrázisát Denis egy kedvelt karácsonyi dallamra komponálta. Ez is egy XVI. századi „sláger”, amely a cseh testvérek 1531-es és 1539-es énekeskönyvéből, Vehe 1537-es és Leisentrit 1567-es énekeskönyveiből ismert, és a XVII. század folyamán is számos énekeskönyvben kapott helyet.¹³ Erre a dallamra nemcsak a 9 versszakos, a XV. század óta ismert *Dies est laetitiae*-t énekeltek, hanem több német fordítást és átdolgozást is: *Der Tag der ist so freudenreich, Es ist ein Tag der Fröhlichkeit, Als Jesus geboren war, Der Edle König hochgeboren, Ein Kindelein so löblich*.¹⁴

Magyar gyakorlatban a latin szöveg és annak tükörfordítása mellett (*Nagy örömnap ez nekünk*) az utoljára említett német szöveg fordítása — *Dicséretes a gyermek* — is megjelent már a XVII. században (Cantus Catholici 1651, 12–15. o.), két rokon dallamhoz rendelve.

A vidám dúr dallam tökéletesen megfelelt a felvilágosodás zenei eszményének, és alkalmas volt arra, hogy a XVIII. század ízlése szerint kidíszítsék. Metz az 1795-ös temesvári énekeskönyv szerint hozza, bőséges négyhangú figurációkkal, a vecsési énekeskönyv is egy gazdagon díszített változatot őriz.

Bozókínál¹⁵ és Kovács Márknál is szerepel az ének, *Dicséretes a gyermek*, ill. *Dicséretes szent magzat* szövegkezdettel. A Hozsanna az 1651-es Cantus Catholice hivatkozva közli szinte hangról hangra azonosan, az Éneklő Egyház a népi gyakorlat nyomán igazított dallammal, *Nagy örömnap* szövegkezdettel.

Mint az előbbit, a németeknél ezt is az új szöveg tette reforménekké. A XVIII. századi magyar gyakorlat régi énekként használja, nem reagál a szövegújításra. A XX. században a historizmus szellemében új szövegek készültek, a német átdolgozás helyett az eredeti *Dies est laetitiae*-hez vezetve vissza a szöveget.

Metz

Dies ist der Tag von Gott gemacht, Ich will mich herzlich freuen.

¹¹ Ez az a nap, amelyet az Úr szerzett: a *Haec dies* parafrázisa.

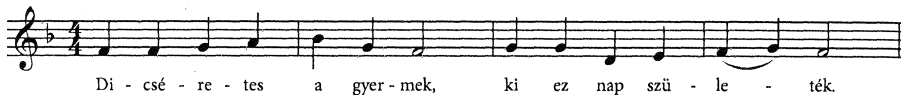
¹² DOBSZAY (ld. 8. jz.) Nr. 203.

¹³ BÄUMKER (ld. 10. jz.) I, 286–293.

¹⁴ RICHTER (ld. 10. jz.) 397. o., II/512.

¹⁵ Erről az énekeskönyvről az eddig publikált legátfogóbb, de egyben részletező képet adó tanulmány: RICHTER Pál: „Bozóki Mihály énekeskönyve — 1797”, in Kovács Andrea (szerk.): „A keresztényi gyülekezetben való isteni dicséret” — *Népénektáraink tegnap és ma*. Az „Éneklő Egyház” megjelenésének 20. évfordulóján tartott tudományos ülészak konferenciakötete. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Budapest 2011. 337–350.

Cantus Catholici 1651

Éneklő Egyház

4. *Laß mich deine Leiden singen*Eredet: Denis¹

Elterjedés: 92

Német források: G 819, M 191, P 45, S 44, V 25

Magyar források: Zs 125, Baka János¹⁶ 154 (I.)

Michael Denis 1774-es énekeskönyvében egyetlen énekszöveg van, amelyhez nem adott dallamutalást; ez a nagybőjti *Laß mich deine Leiden singen*. Az igen népszerű éneket a bécsi Gotteslob a 819-es számon, az egész Ausztriában elterjedt énekek között közli a viszonylag egyszerű, mégis eltérő változatokban fennmaradt dallammal. A sváb hagyományból a pilisszentiváni dallamváltozat különösen ékes. Magyar forrásként az 1855-ös Tárkányi–Zsaskovszky-énekeskönyvben találjuk *Bánat fogja el szívünket* szövegkezdettel, Erdélyben Baka János énekeskönyvében kapott helyet, de ezek kései átvételek. Az újabb énekeskönyvekben nem szerepel, a magyar gyakorlatban való elterjedése nem bizonyított.

5. *Bei dem Kreuz mit nassen Wangen (Stabat Mater)*

Eredet: Riedel/Mária Terézia énekeskönyve

Elterjedés: 57

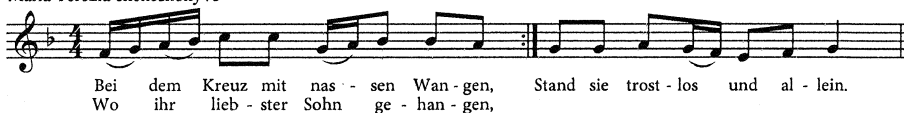
Német források: M 194, P 33, S 31

Franz Xaver Riedel¹⁷ verses *Stabat mater*-parafrazisa a felvilágosodott egyházi énekek közül az egyik legnépszerűbb lett. Az 1777-es landshuti énekeskönyvben is szerepel, Norbert Hauner egy érzelmes Esz-dúr dallamot költött hozzá. Az ének Mária Terézia énekeskönyvébe is bekerült, ahol egy refrénes proceszsiós ének dallamhoz kapcsolták.

¹⁶ BAKA János: *Erdélyegyházmezei énekeskönyv*. Gyergyószentmiklós 1921–1924.

¹⁷ Franz Xaver Riedel jezsuita szerzetes 1773-ban *Lieder der Kirche aus den römischen Tagzeiten und dem Meßbuche übersetzt* címmel verses himnuszfordításokat adott közre. Ezekből néhány nagy népszerűsége tett szert és közkedvelt egyházi ének lett. Riedel 1773-ban Kőszegre költözött, és ott is halt meg alig 35 évesen.

Mária Terézia énekeskönyve

A 24 szakaszos német Stabat Mater a magyarországi svábok kedvelt éneke lett; nem a Mária Terézia énekeskönyvében található processziós dallamon, hanem vagy Haunerén, vagy egy másik, az 1638-as kölni énekeskönyvből ismeretlen éneklék. A magyar gyakorlatban nem honosodott meg, más szövegeket azonban énekelnek erre a dallamra. (Ld. alább a 17. tételnél.)

6. Der Heiland ist erstanden

Eredet: Denis¹

Elterjedés: 93

Német források: G 829–830, M 207, P 54, S 61, V 33

Magyar források: B p. 177, K p. I/136, H 85, ÉE 98, 101¹⁸

Denis nem hagyhatta figyelmen kívül a legrégebb német kanciót,¹⁹ a húsvéti szekvenciához anyanyelvű trópusként kapcsolt *Christ ist erstanden*-t. Az egyszerű népies szöveg helyére teologizáló szöveget költött, amelyet a XIII. századi régi dallamhoz alkalmazott. Az új ének Mária Terézia énekeskönyvében is megjelent a régi dallammal. A sváb énekeskönyvek Denis szövegét közlik vagy a bőségesen feldíszített régi dallammal, vagy új, dúr dallamokkal. Kivétel a vecsési énekeskönyv: a régi szöveget adja a kidíszített régi dallamon.

Bozóki az 1651-es Cantus Catholici *Krisztus halált meggyőző* kezdetű szövegét hozza kicsit változtatott dallamon; Kovács Márk *Felkelt ékes napfényünk* kezdettel teljesen új szöveget költ a régi dallamhoz, amelyet jól kicifráz. Az Éneklő Egyház a középkori német ének mellett a régi dallamra alkalmazott miseéneket közöl Pakocs Károly *Örvendjétek angyalok* kezdetű szövegével (Nr. 101) a Hozsanna (Nr. 85) nyomán. Kovács Márk új fordítása és erős dallamcifrázása tükrözi leginkább a német reform törekvéseit.

Vecsés

Kovács Márk

¹⁸ DOBSZAY (ld. 8. jz.) Nr. 201.

¹⁹ RICHTER (ld. 10. jz.) 442. o., II/662.

7. *Komm, Heiliger Geist, o, dritte Person*

Eredet: Denis1

Elterjedés: 28

Német források: M 225, S 71, V 41.

Magyar források: K p. I/14, Zs 3, H 260

A *Komm, Heiliger Geist, o, dritte Person* a *Komm, Heiliger Geist, mit deiner Gnad* kezdetű énekszöveg átdolgozása. Ennek legkorábbi ismert lejegyzése egy 1648-ban Münchenben kiadott, hat prédikációs és hittanórára való éneket tartalmazó füzetkéből ismert.²⁰ A vidám dúr dallam megfelelt a reform ideáljának,²¹ az új szöveggel társítva az újonnan elrendelt prédikációk és vasárnap délutáni tanítások kedvelt éneke lett. Franz Kohlbrenner a landshuti énekeskönyvbe is bevette. Kovács Márk egy díszes és egyben magyaros megoldást nyújt, a Hozsanna is négynegyedes ütemben hozza. A vecsési változat is páros ütemű, bár ez a beosztás nagyon rosszul illeszkedik a prozódiahoz. Zsasskovszkyék a min-tához hű, felütéses háromnegyedes változatban közlik.

Zsasskovszky

Jőjj el, Szent-lé - lek Űr Is - ten, te - kints re - ánk ke - gyel - me - sen!

Kovács Márk

Jőjj el, Szent-lé - lek Űr - is - ten, te - kints³ re - ánk ke - gyel - me - sen.

Vecsés

Komm, Hei - li - ger Geist, o, drit-te Per-son, Von ei - ner Na - tur mit Va - ter und Sohn.

8. *Deinem Heiland, deinem Lehrer*

Eredet: Riedel-Denis2

Elterjedés: 39

Német források: G 938, M 52, S 100, V 46

A *Lauda Sion Salvatorem* úrnapi szekvencia német fordítása először Franz Xaver Riedel gyűjteményében jelent meg, innen került Michael Denis második énekeskönyvébe. A Gotteslobban az 1781-es salzburgi énekeskönyvben megjelent dallammal közlik, azzal a megjegyzéssel, hogy Michael Haydnnek tulaj-

²⁰ BÄUMKER (ld. 10. jz.) III., 28; 71.²¹ Korábbi alakja és magyar előfordulásai: RICHTER (ld. 10. jz.) 287. o., II/141.

donítják.²² A szekundokban és tercekben topogó, hangismétlésekkel és „hajlításokkal” teli dallam nem képvisel nagy zenei értéket, a négy forrásból három mégis ezt hozza. A vecsési énekeskönyv egy ennél valamivel jobban körvonalazott dúr dallamot ad.

A szekvencia magyar fordítása a XVII. század óta élt a magyar gyakorlatban egy egyszerűbb, gregorián jellegű középkori dallamhoz kapcsolva.²³ Az új változat a két értéktelen dallammal nem gyökerezett meg a magyar gyakorlatban.

II. Szentségi énekek

9. *O, Engel Gottes, eilt hernieder*

Eredet: Denis²

Elterjedés: 24

Német források: M 53, S 110

Denis nagyszerű költeménye mind a 13 szakaszával jelen van a solymári énekeskönyvben egy felütéses, indulószerű, négynegyedes ütemű D-dúr dallamhoz kapcsolva. Az ének Metznél csak három szakasszal van jelen, az előbbtől eltérő szövegváltozattal. Metzé szelíden hullámszó, háromnegyedes, igazi sváb dallam, minden bizonnyal sokkal újabb. Ez az ének sem került be a magyar gyakorlatba.

10. *Komm, o, fromme Christenschar/Kommet, lobet ohne End*

Eredet: Denis²

Elterjedés: 29/67

Német források: G 935, M 68, P 95, S 107, 109, V 56

Magyar források: B p. 90, K p. II/108, Zs 34, H 112, ÉE 170²⁴

A XVIII. század egyik legjelentősebb egyháziének-slágere két eltérő szövegkezdettel maradt fenn. A *Gotteslob a Kommet, lobet* kezdetű szöveget az 1783-as prágai gimnáziumi énekeskönyvből származtatja, míg a *Komm, o, fromme Christenschar* Denis második énekeskönyvében szerepel. Denis valószínűleg az első szakasz második sorában létrejövő bántó prozódiai hiba kiküszöbölését célozva

²² Az énekeskönyvet valóban Michael Haydn szerkesztette, az énekekhez ő készített harmonizálást, és több ének dallamát javította. Így például a *Hier liegt vor deiner Majestät* miseének ugrásokkal teli első dallamát egy vokálisabb, közösségben éneklésre alkalmasabb alakra igazította. Szerzőségét mindemellett érdemes fenntartással kezelnünk.

²³ SZENDREI Janka — DOBSZAY László — RAJECZKY Benjamin: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. I/112 és II/53. A Szegei Lénárt-féle Cantus Catholiciben (1674) szereplő *Lauda Sion* énekhez *Dicsérad, Sion, Megváltódat* szövegkezdettel tíz gyűjtési adat tartozik a történelmi Magyarország különböző vidékeiről.

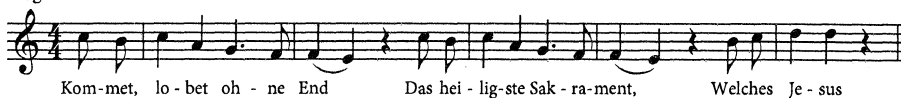
²⁴ DOBSZAY (ld. 8. jz.) Nr. 615: „Kezdő sorpárja K [= ÉE] 171. [Üdvözlégy, Oltáriszentség], szintén Bozóki könyvéből származó dallamhoz hasonló. Stílusában nyilvánvalóan a klasszicista építkezést követi.”

írta át az ének első szakaszát. A kezdő szakaszon túl általában egy azonos strófakészlet darabjait találjuk, kisebb változásokkal, eltérésekkel, ritkán egy-egy új szakasszal. Ha létezett valamikor két külön változat, igen hamar összehasonlódtak. Úgy tűnik, a rossz prozódíájú énekkezdet népszerűbbnek bizonyult Denis hibátlan első szakaszánál, a források több mint két harmadában az ének ezzel a kezdettel szerepel.²⁵ Egyszerű dallamával és világos szövegével általános tetszésnek örvendett a Monarchia egész területén, a XVIII. század végén jóformán minden énekeskönyvben megtaláljuk.

A dallamnak németországi, ausztriai és csehországi énekeskönyvekben két, a magyar gyakorlattól idegen formája van: alla breve felütéssel, illetve 3/2 (3/4) ütemmel.²⁶ A Gotteslob 2/4-es, hangsúlyos kezdetű változatot ad sok hajlítással. A solymári énekeskönyvben mindkét szövegváltozattal megtaláljuk: a *Kommet, lobet* hangsúlyos kezdésű, hajlításokkal teli alla breve ütemben van, a *Komm, o, fromme Christenschar* a Bozói által meghonosított dísztelen 4/4-es dallamalakot hozza, akárcsak a vecsési és a pilisszentiváni énekeskönyvek. Mindhárom sváb énekeskönyvben ugyanerre a dallamra éneklük a *Gnadenquelle, sei gegrüßt* kezdetű Mária-éneket.

Bozói szó szerinti fordítást ad, az ének kezdősora nála *Jer, imádjuk vég nélkül*. Kovács Márknál *Áldunk téged, nagy szentség* szövegkezdettel szabadabb fordítást találunk. A Tárkányi-Zsasskovszky-énektár révén terjedt el a Szentmihályi-énekeskönyvből származó *Ez nagy szentség valóban* kezdetű szöveg; újabb énekeskönyveinkben is ezt a változatot találjuk. Ma is az egyik legkedveltebb szentségi énekünk.

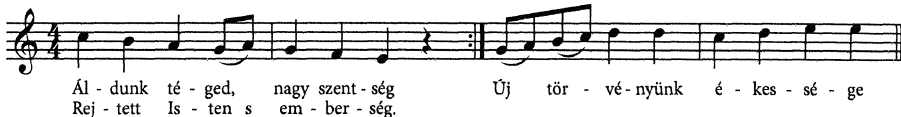
Prága 1805

Solymár

Kovács Márk

²⁵ Ennek alapján Denis második énekeskönyvének keletkezését 1784-re tehetjük, azaz tíz évvel az első énekeskönyv megjelenése után.

²⁶ BAUMKER (ld. 10. jz.) IV, Nr. 148, 537–538.

12. (Singt,) *Heilig, heilig, heilig / Heilig, dreimal heilig*

Eredet: a bécsi konzisztórium énekeskönyv-tervezete

Elterjedés: 80 forrás

Német források: M 60, P 86, 90, S 99, 104, 105, V 52

Magyar források: B p. 86, K p. I/255, Zs 26, H 129, ÉE 172²⁷

A bécsi konzisztórium tervezetében a szentségkítételhez három kis éneket rendeltek, amelyeket a szentségi áldás előtt, alatt és után kellett énekelni, tehát valamiféle sorozatot alkotnak, bár később külön is alkalmazták őket.

A három közül a legnépszerűbb és leginkább önállósult a középső, ezért elsőként ezt mutatom be. Hangsúlyra indító, négynegyedes dallamára könnyű volt szabatos magyar fordítást készíteni, így már a XVIII. század végén jóformán minden magyar énekeskönyvben megtaláljuk. Közkeveltségének, nagy elterjedtségének jele az igen sokféle szövegváltozat.

A XVIII. századi kottás forrásokban Bäumker nem találta meg, a XIX. századi dallamokat tartalmazó IV. kötetben a 417. és a 418. szám alatt találjuk, ez utóbbi számon a második részében felütéses változatban.

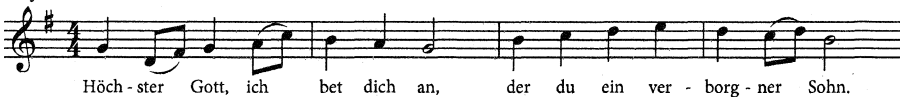
A bécsi konzisztórium énektár-tervezetében az egyszerű dallamot pontozással díszítik. A vecsési változatban figurációk gazdagítják a dallamot. A piliszentiváni énekeskönyvben 90-es számon a szokásos dallammal és szöveggel találjuk, a 86-os számon viszont a saját hagyományból származó változat szerepel *Brüder, Schwestern, kommt und preist* kezdősorral. Ennek dallama az egyszerű dallam gazdagon díszített változata, amelyben az első sor egy terccel lejjebb, a tonikán indít, így az AABC formájú strófa AA³BC-re változik. A solymári énekeskönyv ugyanígy hozza a szokványos szöveget egyszerű dallammal, és a *Brüder, Schwestern, kommt und preist* éneket a díszes változattal, ezeken kívül ugyancsak a díszes dallamra a *Höchster Gott, ich bet' dich an* szövegvariánst.

A magyar hagyományban az egyszerű 4/4-es dallam terjedt el a németnél szerencsésebb *Szent vagy, Uram, szent vagy* szövegkezdettel.

Bécs 1781

Solymár

²⁷ DOBSZAY (ld. 8. jz.) Nr. 543: „... az új katolikus énektár ... nem mellőzte az énekek a Zsaskovszky-könyv óta ismert, önállósodott töredékét sem (172. sz.).”

12a. *Der heiligsten Dreifaltigkeit mein Leben*

Eredet: ismeretlen

Elterjedés: 31

Német források: P 63, S 73, V 42

Magyar források: B p. 183, K p. I/155, Zs 163, H 105, ÉE 131²⁸

Az 1855-ös Tárkányi–Zsaskovszky-énektárban a 39-es szám alatt az Oltáriszent-ségről szóló énekeknél a 148. zoltár szép verses parafrázisát találjuk. Ennek törzsét a *Szent vagy, Uram, szent vagy* ének képezi, amely refrénként szolgál, ezt megelőzi egy megismételt, mozgó tubás zoltározásként ható, négyütemes frázis, amelyre a zoltár változó verseit kell énekelni. A két ének összetartozását a szerkesztő tudatában az mutatja, hogy a refrén a *Szent vagy, Uram* énekkel teljesen azonos, a kis díszítéseket is beleértve. Hasonló felépítésű a Szentmihályi- és a Bozóki-énekeskönyvből ismert Szentháromság-ének: *Szentháromságnak az én életemet* kezdettel, amely ugyanebben az énekeskönyvben a 163. szám alatt szerepel. Ez tonikáról indít, akárcsak a zoltár.

Bozókinál a Szentháromság-ének 3/4-es ütemben van és a dominánsról való fellépéssel indít. Bozóki egy szentségi és egy Mária-éneket is énekeltet erre a dallamra. Kovács Márk négynegyedes ütemben hozza ugyancsak dominánsról való fellépéssel, néhány kisebb díszítéssel és szabad szövegátdolgozással, *Borulunk lábadhoz* szövegkezdettel. A Hozsanna és az Éneklő Egyház is Bozókira hivatkozik, de 4/4 ütemre igazítja a dallamot. Mindkettő ugyanerre énekelte a *Hallottuk, Isten, a te szent igédet* kezdetű prédikáció utáni éneket.

Nehezebb dolgunk van az ének német változatával, amelyet nem találunk a Gotteslobban. Bäumer a dallam legrégebb lejegyzését az 1737-ben megjelent Gott-Lob Singendes Jahrban jelöli meg, amelyben 52-es számon egy Szent Péterhez és Szent Pálhoz szóló ének van.²⁹ Ez is refrénes ének, a két előversre a szentek történetét éneklük, a refrénre könyörgést. Úgy tűnik, ez a dallam egy refrénes processziósének-dallam.

Bár Bäumer nem említi szentháromságos szöveget e dallamnál, Metz 31 forrást lajstromoz a *Der heiligsten Dreifaltigkeit* kezdetű énekhez. Legkorábbi ismert említése Adam Koch Oesterreichischer Myrrhen-Berg [...] című búcsújáró könyvében (Passau 1723) található; a szerző a 232. oldalon egy új Mária-ének dallamául jelöli meg, tehát akkor már általánosan ismertnek számított.

A Szentháromság-ének a rendelkezésemre álló sváb énekeskönyvekben mindenhol bőségesen díszített, dominánsról indított dallammal szerepel, amelyre mindháromban az *O, großer Gott, du, Schöpfer aller Dinge* kezdetű, esőért könyörgő éneket is énekelik.

Tekintve, hogy a szentségi ének csak a XVIII. század végén terjedt el, arra kell gondolnunk, hogy a Szentháromságról szóló énekből vált ki a bevezető

²⁸ DOBSZAY (ld. 8. jz.) Nr. 543: „Bozóki Mihály dallama a bécsi klasszicizmus «primitív» stílusrétegének ... jó példája.”

²⁹ BÄUMKER (ld. 10. jz.) IV., Nr. 281, 637.

sorok elhagyásával. A Szentháromságról szóló ének láthatóan a bécsi énekeformmál került a magyar gyakorlatba, és míg Ausztriában kiszorult a reform-énekkészletből, Magyarországon magyarok és svábok a reform-énekkészlet kedvelt darabjaként énekeltek.

Zsaskovszky

Min - den al - kot - má - nyok, az U - rat áld - já - tok. Szent vagy, U - ram, szent vagy.
 És őt mind - ő - rök - ké fel - ma - gasz - tal - já - tok.

Zsaskovszky

Szent - há - rom - ság - nak az én é - le - te - met, Őt fo - gom di - csér - ni.
 Fel - a - ján - lot - tam tes - te - met, lel - ke - met.

Pilisszentiván

Der hei - lig - sten Drei - fal - tig - keit mein Le - ben. Die - se will ich
 Hab ich mich ganz mit Leib und Seel er - ge - ben.

11–13. *Wir ehren dich, lebendiges Engelsbrod — Verlaß uns nicht, o Herr*

Eredet: a bécsi konzisztórium 1781-es énekeskönyv-tervezete

Elterjedés: 53/32

Német források: bécsi énektár-tervezet, V 61a/136, Hennig 7

Magyar források: B p. 86, K p. I/130

A szentségi áldás alatt éneklendő *Szent vagy, Uram, szent vagy* kezdetű éneket (*Singt: Heilig, heilig, heilig*) a bécsi konzisztórium énekeskönyv-tervezetében egyazon oldalon két másik ének keretezi: az áldás előtt éneklendő *Wir ehren dich, lebendiges Engels]brod* és az áldás után éneklendő *Verlaß uns nimmer mehr*.

A három kis ének a konzisztórium énekeskönyvében a vasárnapi nagymise előtt és után, és csütörtöki napokra volt előírva. Rövidségük valószínűleg célzatos volt: az ünnepélyes nagymise, különösen, ha figurális zenét adtak elő, önmagában is elég hosszú volt, így a szentség ki- és betételét minél rövidebben igyekeztek elvégezni.

A három ének a XIX. században különböző énekkollázsok összetevője lett, ugyanis az átváltoztatás után vagy áldozáskor önmagukban túl rövidnek bizonyultak. Bäumer nem említi a három éneket a III. kötetében, a XIX. századot tárgyaló IV. kötetben azonban több példát közöl esetenként akár 8–10 forrásban előforduló kollázsokról:

1. *Wir beten an dich*³⁰ — *Heilig, heilig, heilig* (Nr. 137)
2. *Verlaß uns nicht, o, Herr*³¹ — *Gelobet sei allezeit*³² (Nr. 138)
- 3a. *Singt: Heilig, heilig, heilig — Verlaß uns nimmermehr — Send über uns Trost* (Nr. 139 I.)
- 3b. *O heilig! heilig! heilig! — Verlaß uns nimmermehr — Wir ehren dich* (Nr. 139 II.)
4. *Anbetung dir, verborgner Engelbrod*³³ — *Heilig, heilig, heilig* (Nr. 140)

Ez utóbbi példa dallamilag csak a második felében rokonítható az előbbie-
kel, de szerkezete egyértelműen azonos. A kollázsénekeket Bäumker a mai
Németország, Ausztria és Csehország területén kb. 25 forrásból ismerte.

Magyar gyakorlatban már a XVIII. század végén megtaláljuk a három kis
szentségi éneket, erről tanúskodik Bozóki és Szentmihályi énekeskönyve. Ekkor
még önállóan, a konzisztórium énekeskönyv által javasolt módon szerepelnek.
Még Zsasskovszkyék 1876-os Manuale Musico-Liturgicumában és Baka János
1914-es Erdélyegyházmegyei Énekeskönyvében is mindhárom éneket, sőt a má-
sodik kollázs második énekecskéjét is (*Dicsértessék örökké az édes Jézus és Mária*
neve, Zsasskovszky 1855, Nr. 23) külön-külön találjuk.

Kovács Márk első kötetében két helyen is megvan: a nagyszombati misén
a szentség visszaviteléhez hármass kollázsban (130. o.), a délutáni litániák záró-
énekeként négyes kollázsban (255. o.): *Áldunk tégedet, angyali eledel — Szent vagy,*
Uram, szent vagy — Úr Jézus, el ne hagyj — Dicsértessék örökké.

Hennig Alajos Egyházi énekek című gimnáziumi énekeskönyvében (Kalocsa
1898) a fenti négy szentségi éneket egyetlen konglomerátumban látjuk viszont,
latin nyelven (7. számú ének), *Ad benedict[ionem] cum S[anctissimo] S[acramento]*
— „a szentségi áldáshoz” utasítással.

1. *Adoramus te, Panis angelice* (Áldunk téged — Wir ehren dich)
2. *Sanctus, sanctus, sanctus* (Szent vagy, Uram — Heilig, heilig, heilig)
3. *Numquam nos desere* (Úr Jézus, el ne hagyj — Verlaß uns nicht, o Herr)
4. *Laudetur in aeternum* (Dicsértessék örökké — Gelobet sei allezeit)

Kovács Márk

³⁰ A *Wir ehren dich* szövegváltozata.

³¹ A *Verlaß uns nimmer mehr* szövegváltozata.

³² Teljes szövege: *Gelobet sei allezeit der süße Name Jesu und der Name Maria.*

³³ A *Wir ehren dich* szövegváltozata.

Ezeket nem hozza a Szent vagy, Uram!, s így kikoptak a gyakorlatból, de máig énekeljük egy rokonukat, ahol az első és második kis ének egy egészet alkot:

11a. *Wir beten an dich, wahres Engelsbrot*

Eredet: Landshuti énekeskönyv 1777

Elterjedés: 42 forrás

Német források: G 936, M 89, P 102, S 119, 120, V 61b

Magyar források: Zs 25, H 110, ÉE 175³⁴

A bécsi konzisztórium énekeskönyve által ajánlott három rövid szentségkítéleti éneknél láthattuk, hogy idővel az énekeket összevonták különböző nagyobb, 3–4 részes egységekbe, amelyek sokféle változatban terjedtek a XIX. század folyamán. A landshuti énekeskönyvben egy olyan ének jelent meg, amely az első két kis ének: az áldás előtti és alatti ének összevonásának felel meg. A két szöveg láthatóan rokon egymással, átfedések, hasonló rímek vannak benne. Ez a magyar átvételben is jól követhető:

11–12. *Kovács Márk I/130*

Áldunk téged,

Angyali **eledel**,

Úgy mint nagy Úristent

Az emberségeddel.

Az új ének Tárkányi szövegével:

Áldunk téged,

Ó, angyali **kenyér**,

Váltságunkért

Adatott drága bér.

Szent vagy, szent vagy, szent vagy,

Szentek fölött szent vagy.

Jézus ember és Isten

Az oltári szentségben.

Szent vagy, szent vagy, szent vagy,

Te mindennél szentebb vagy.

Légy áldott e szentségben,

Elrejtve kenyér színében.

Bár magyarul a német kezdősorban szépen elkülönülő „dicsőítünk” és „imádkunk” szavak helyett az azonos „áldunk” szó áll, a második sor „eledel” vagy „kenyér” szava világosan mutatja, melyik szöveggel van dolgunk. A magyar gyakorlatban a két szöveg nem keveredett, a német gyakorlatban viszont igen; gyakran találjuk a 11–12. énekek szövegét a „kettős ének” dallamára alkalmazva, vagy a két szöveget keverve.

Franz Metz énekeskönyve és a Gotteslob is egyszerű formában hozza a dalmot, a landshuti énekeskönyv szerint az alsó tonikán zárva. A pilisszentiváni énekeskönyv a Hozsanna dallamát adja.³⁵ A solymári énekeskönyvben két változatban találjuk az éneket: a pilisszentiváni énekeskönyvből ismert alakban, valamint egy felütéses, gazdagon díszített dallammal, az előbbitől eltérő, ötversszakos szöveggel. A vecsési énekeskönyv a 61. számon mindkét *Áldunk téged*-éneket hozza gazdag, triolás díszítéssel.

³⁴ DOBSZAY (ld. 7. jz.) Nr. 638.

³⁵ A szerkesztő ezt kifejezetten meg is jegyzi.

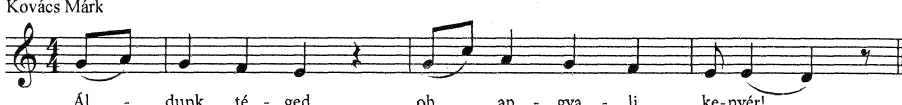
A magyar gyakorlatban az ének a Zsasskovszky-énekeskönyv révén terjedt el, a korábbi énekeskönyvekben a három kis ének szerepelt.

Vecsés

Wir be - ten an dich, wah - res En - gels - brot.

Kovács Márk

Ál - dunk té - ged, oh, an - gya - li ke - nyér!

Zsasskovszky

Ál - dunk té - ged, ó, an - gya - li ke - nyér.

Ez az ének a XVIII. századtól kezdve töretlenül hódított a későbbi Monarchia egész területén. Az 1781-es salzburgi énekeskönyvbe is bekerült, emiatt Michael, sőt, Joseph Haydn szerzeményeként is számon tartják, bár tudjuk, dallamának szerzője Norbert Hauner, aki az 1777-es landshuti énekeskönyvben közölte.

14. Segne, Jesu, deine Heerde

Ignaz Franz költeményét Denis átdolgozta, ebben a formában Denis második énekeskönyvében és Mária Terézia énekeskönyvében is megjelent. Bár Metz 35 forrást lajstromoz e szentségi áldás utáni, misét is lezáró énekhez, a rendelkezésemre álló hagyományőrző forrásokban nem szerepel. A magyar gyakorlatban sem gyökerezett meg.

III. Énekek különböző időkre és alkalmakra

15. *Ihr Kräfte der Seelen / Wir fliehen zu dir nur, allmächtiger Gott*

Eredet: Denis¹

Elterjedés: 11/4

Német források: P 139, S 173, V 83

Magyar források: B p. 228, Zs 208, H 292, EE 243³⁶

Ez az ének nem szövege, hanem dallama miatt került a reformkiadványok énekei közé: egy új ének szövegéhez (*Wir fliehen zu dir nur, Allmächtiger Gott*)

³⁶ DOBSZAY (ld. 7. jz.) Nr. 544: „... Bozókítól a 19. századi énekeskönyveken és a SzVU-n keresztül az új énektárig eljutott dallam. A népzenei variánsok is a darab befogadottságát igazolják.”

Denis ezt az éneket adta meg dallammintaként. Metznél tizenegy forrásban van meg a régi Mária-énekszöveg, s csak négyben a Denis-féle újabb.

Az osztrák Gotteslobban nincs benne, viszont a három sváb énekeskönyvben igen: a pilisszentivániban egy újabb dallammal, a solymáriban és a vecsésiben a magyar gyakorlatban elterjedthez közel álló, de díszesebb változatban.

Az ének Bozóki énekeskönyvében felütés nélküli háromnegyedes ütemben jelenik meg, Zsasskovszkyék *alla breve*-be írták át. A Hozsanna és az Éneklő Egyház is Bozókira hivatkozik, de 4/4-es ütemet ír.

A dallamra Tárkányi hétversszakos virágvasárnapi körmeneti éneket között *Megváltó királyunk elébe menjünk* szövegkezdettel. A Hozsanna is átvette.

Vecsés

Bozóki

16. *In Gott des Vaters und des Sohns*

Eredet: Denis¹

Elterjedés: 82

A kereszttetés szavaival kezdődő, prédikáció vagy mise kezdetére szánt ének³⁷ a reform egyik közkedvelté vált darabja, Metz is közli egy változatát, s mindhárom hagyományőrző énekeskönyvben szerepel: a solymári énekeskönyvben felütéses háromnegyedes, a pilisszentiváni és a vecsési énekeskönyvben négy-negyedes ütemben. Az ének nem gyökerezett meg a magyar gyakorlatban.

17. *Strenger Richter aller Sünder*

Eredet: D2 (Ignaz Franz, MT)

Elterjedés: 54

A *Strenger Richter aller Sünder* kezdetű tizennégy versszakos ének, amelyet Keresztjáró Napokon a földekre való kivonuláskor volt szokás énekelni (szövege könyörgés jó időjárásért, bő termésért, a természeti csapásoktól való megszabadulásért), valószínűleg Ignaz Franz tollából származik, s Denis énekeskönyvének második kiadásában, majd Mária Terézia énekeskönyvében is megjelent. Az 1784-es boroszlói énekeskönyvben az ének egy ereszkedő kvinttel indító *alla breve*-dallammal jelent meg, Mária Terézia énekeskönyvében a XIII. számú, kétnegyedes, késleltetésekben bővelkedő, gáláns F-dúr dallamhoz rendelték.

³⁷ RICHTER (ld. 10. jz.) 397. o., II/511 (*Im Nahm des Vatters und des Sohns*).

A svábok viszont inkább Mária Terézia énekeskönyvének VIII. dallamára énekelik, amelyhez a szerkesztő a *Bei dem Kreuz* kezdetű verses *Stabat Mater*-t rendelte; dallamának kezdetét feljebb már láttuk.

A kissé primitív dúr dallam a késő barokk énekek jellegzetességeit hordozza: többnyire szekundlépésekből álló motívumokból építkezik, minden egységét ismételni kell. E dallamszerkezet —AABB¹CCDD¹D²— alkalmas az előénekeskel való refrénes éneklésre, ami igen hasznos, ha hosszú időt kell lefedni, például körmenetek alkalmával. A magyar gyakorlatban ez az énekszöveg sem gyökerezett meg.

18. *Selig, himmlisch ist das Leben*

Eredet: D2

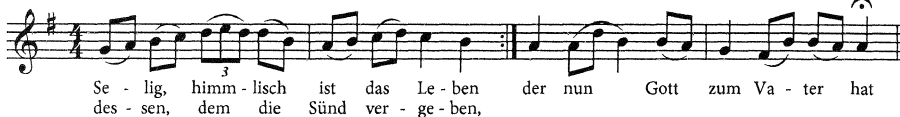
Elterjedés: 21

Ugyanez a dallama Denis tízversszakos bűnbánati énekének: *Selig, himmlisch ist das Leben*. A keresztjáró-napi körmeneteken is énekeltek, bizonyára innen a processziós dallamhoz rendelés. A hagyományőrző énekeskönyvekből csak a solymáriban és a pilisszentivániban találjuk, mindkettőben Denis teljes szövegével és bőséges, triolás díszítéssel. Ez az énekszöveg sem gyökerezett meg a magyar gyakorlatban.

Vecsés

Pilisszentiván

18a. *Vater, ewig ungeboren*

Eredet: konzisztórium énekeskönyv, Mária Terézia énekeskönyve

Elterjedés: 17

Magyar források: B p. 227, Zs 198, H 291

Mária Terézia énekeskönyvének VIII. számú dallama egyébként a bécsi konzisztórium énekeskönyvében a 66. oldalon *Die gesungene Litanei* címmel szerepel, gondosan kikottázva énekhangra és számozott basszusra, „soli” és „tutti” szereposztásban. Az ének kezdetéhez egy betoldás került, amely a dallam egyes részeit alkalmazza a litánia bevezető párbeszédeihez (Uram, irgalmazz nekünk, stb.) A verses litánia szövegkezdeté: *Vater, ewig ungeboren*, a Máriához intézett könyörgések (a tulajdonképpeni strófás ének) kezdete: *O, Maria, sei gepriesen*.

Ezt a litániát Metz 17 forrásból adatolja, de hagyományörző énekeskönyveink egyikében sem szerepel.

Bozóki énekeskönyve a teljes litániát hozza tükörfordításban, *Atya, világ alkotója* szövegkezdettel; Szentmihályi Mihály énekeskönyvében csak a strófás ének szövege szerepel, *Dicsértessél, oh, Mária* szövegkezdettel. Így került az 1855-ös Tárkányi–Zsaskovszky-énektárba, és onnan a Hozsannába.

Csaknem kétszáz éven át e dallamra énekelték a budavári Szent Jobb-körmenet *Ó, dicsőséges szent jobb kéz* kezdetű főénekét. A XVI. század óta Raguzában őrzött Szentjobb-ereklyét Mária Terézia 1771-ben visszaszerezte. Előbb Bécsben helyeztette közszemlére, majd a budai várba hozatta és az udvari kápolnát gondozó angolkisasszonyokra bízta. Itt július 20-tól 23-ig ünnepséget szerveztek a tiszteletére; az ehhez készült füzet „Új ének” cím alatt tartalmazza az *Ó, dicsőséges szent jobb kéz* kezdetű éneket 22 versszakkal, énekes–nép szereposztással. Az uralkodónő elrendelte az ereklye évente hatszori közszemlére tételét, augusztus 20-át pedig országos ünneppé nyilvánította. Az első ünnepélyes Szent Jobb-körmenetet 1818-ban tartották.³⁸

Egyetlen Szent Annáról szóló énekünk, a *Krisztus Jézus nagyanyjának* is ehhez a dallamhoz kapcsolódik. Mivel más Szent Anna-énekünk nincs, a dallam iránti minden fenntartás ellenére az Éneklő Egyházba is bekerült (280).

19. *Großer Gott, wir loben dich*

Eredet: D2 és MT

Elterjedés: 93

Német források: G 380, M 94, P 82, 83, S 96, 97, V 122, 123

Magyar források: Zs 1874

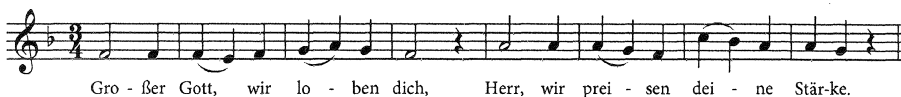
Ignaz Franz 1768-ban készítette el a *Te Deum* verses német fordítását. Az ének először Mária Terézia énekeskönyvében jelent meg, ahol a XLII. dallamhoz rendelték, máig ezzel szokás énekelni. Az 1779-ben megjelent *Melodien zu den katechetischen Gesängen* dallamtárban egy másik dallamot ajánlottak hozzá, amely viszont nem terjedt el. Az ismert dallam megannyi változatban élt, Bäumker maga öt különböző változatot közölt a III. kötet 219. száma alatt.

A Gotteslobba egy kiegyensúlyozott és szép változat került Heinrich Bone 1852-ben megjelent gyűjteményéből. A sváb énekeskönyvekben páros lüktetésű, gazdagon díszített változatokat találunk, a pilisszentiváni és a solymári énektár a Gotteslob változatát is megadja a hagyományos mellett.

³⁸ Bogisich Mihály (1839–1919) egyházzenesz pap, a magyar himnológia úttörője 1882-ben lett a budavári Nagyboldogasszony-templom plébánosa és az ereklye hivatalos őre. Az *Egyházművészeti Lapok* IV/1883 évfolyamában cikket közölt erről az énekről és történetéről (269–275). Az ő állítása szerint az ének szövege 1484-ben már ismert volt, ekkor négy versszakot tartalmazott.

A magyar gyakorlatban a Tárkányi–Zsasskovszky-énektár 1874-es kiadása révén kezdett terjedni, néhány századvégi kiadványban találjuk csak meg,³⁹ talán mert már korábban létezett egy magyar verses Te Deum-parafrázis, *Téged, Isten, mi dicsérünk*, ill. *Téged, Isten, magasságban* kezdettel. Bozókinál, Kovács Márknál és az 1855-ös Zsasskovszky-énektárban is ezt találjuk; a Hozsanna is hozzá. A hármás lüktetésű újabb darab nem tudta felvenni a versenyt a magyar hagyományban meggyökeresedett másik énekkel. Ez Zsasskovszkyéknál felütéses háromnegyedes ütemben szerepel, ami arra utal, hogy ennek mintája is német lehetett. A harmadik kottapéldában látjuk.

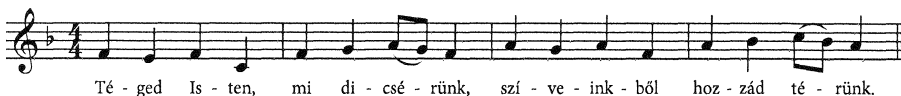
Gotteslob

Piliszentiván

Bozóki

³⁹ DOBSZAY (ld. 7. jz.) Nr. 534 az evangélikus és a baptista énekeskönyvek miatt tárgyalja: „Igazi bécsi dallam, a Te Deum gondolatkörében mozgó szöveggel”, de más neoprotestáns-pünkösdi, szabadegyházi közösségek is ismerik. Az 1986-os evangélikus énekeskönyvben az ismert dallam vizenyősebb szövegkezdetű fordításban (*Áldunk téged, Isteniünk*) található (42). Az ének (talán összefüggésben a korai hazai baptizmus német eredetével és a német nyelvű nemzetiségi gyülekezetek nagy számával) a baptistáknál lett igazán népszerű. Az 1960-as baptista reforménekeskönyv (*A hit hangjai* IX. kiadása) előtti évtizedekben megjelent több kiadásban ez volt *A hit hangjai* jelképesen 1. számú éneke (*Nagy Isten, mi dicsérünk* kezdősorral, a „Richter Péter” szerzőségi megjelöléssel), ld. DÉRI Balázs: „Szép harmóniák, új dallamok. Az új Baptista gyülekezeti énekeskönyv — II”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 260. Bár az 1960-as kiadásban már számsorrendben „hátrább került” (26. sz.), valamelyest még őrizte korábbi fontosságát, ld. UÓ: „Uaz — IV”, *Uo.* XIII (2005/2006) 48: „A legkülönfélébb szövegekkel énekelt, szelíden felhullámzó dal valóságos tónusdallammá vált.” Az 1943-as V. kiadásban ugyanis, majd egészen a IX. kiadásig Franz szövege szép magyarításán túl mintegy 10 más szöveggel, majd a IX. kiadásban 1+4 szöveggel énekelték a „bécsi dallamot”. A 2003-as *Baptista gyülekezeti énekeskönyv* 42. éneke mellett már csak egy ad notam szöveg maradt a gyülekezeteknek. Már amelyik még énekel hagyományos gyülekezeti éneket... A történeti összefonódás okán különböző pünkösdi felekezetek is átvették a dallamot a főszöveggel: *Dicsőítlek Uram* (1948, 369), *Hitünk énekei* (1965, 379), *Téged dicsérünk* (öskeresztyén) (1972, 21). Szemmel láthatólag önálló készletbővítés történt más szabadegyházaknál: van, ahol az előző négystrófás változatok helyett ötstrófás és kissé más fordítású (*Nagy Úristen, dicsérünk* kezdősorral) az ének: *Új Hozsanna* (1960): 263, *methodista Dicséreték* (1971): 263 és (2004): 39; az adventista *Hitünk énekei* (1964) 5. számú éneke nyolc strófát hoz, ez áll legközelebb a *Te Deum* hagyományos, középkori eredetű fordításához (*Téged, Isten, dicsérünk*). — A könnyűzenére való általános áttérés iramából következik, hogy a neoprotestáns-pünkösdi felekezetek énekléséből is hamarosan kikopik ez a hajdan oly fontos német-osztrák ének. (A *Felelős szerkesztő* kiegészítése.)

20. *Herr, ich glaube, Herr, ich hoffe* / 21. *Miserere, miserere*

Eredet: konzisztórium énekeskönyv és Mária Terézia énekeskönyve

Elterjedés: 45/24

Német források: G 848, M 107, Solymár 74

Magyar források: B p. 268, K p. II/19, Zs 291, H 263, EE 217⁴⁰

A *Herr, ich glaube, Herr, ich hoffe* (Uram, hiszek és remélek) Ignaz Franz egyik jellegzetes iskolás éneke, igazi hittanlecke és hitvallás kilenc szakaszban. *Herr, ich lieb dich* szövegváltozattal is ismert.

Két dallamot társítottak hozzá; az egyik egy hármas lüktetésű dúr dallam, amely a Gotteslobban az 1722-es bécsi énekeskönyv szerint szerepel; ennek változatát találjuk Metznél is.

Gotteslob

Herr, ich glau - be, Herr, ich hof - fe, Herr, von Her - zen lieb ich dich!

A másik egy páros lüktetésű moll dallam, amely a bécsi konzisztórium énekeskönyvében szerepel, ahol egyben a *Miserere* kezdetű körmeneti ének dallamául is szolgál. A „Szent Anna-ének” dallamához hasonlóan ez is ismétlődő sorokat és refrént tartalmaz, és ezáltal hosszú szövegek éneklésére alkalmas.

A magyar hagyomány a páros lüktetésű moll változatot vette át, Bozóki énekeskönyvében egyszerű, negyedekben mozgó dallamot találunk, Kovács Márknál ennek nyolcadokkal és triolákkal díszített változatát.

Kovács Márk

U - ram, hi - szek és re - mé - lek, tisz - ta szív - ből sze - ret - lek.

Zsaskovszkyék ehhez képest leegyszerűsítve, kevés díszítéssel hozzák, ehhez közel áll a Hozsanna és Éneklő Egyház változata is. A három Budapest környéki hagyományőrző énekeskönyvből csak a solymáriban szerepel, a Zsaskovszky által közölt, egyszerű dallamon.

22. *Kommt, lasset uns Gott ehren*

Eredet: konzisztórium énekeskönyv

Elterjedés: 11

Német források: P 76, V 131

Magyar források: B csak szöveg, K p. I/23, Zs 10, H 225

⁴⁰ DOBSZAY (ld. 7. jz.) Nr. 558: „... Bozóki hitvallás-énekét ...”

A német miseéneket tartalmazó legkorábbi énekeskönyvek az 1726-os paderborni és az 1730-as königgrätzi. Bár csak leírásaink vannak róluk, azt feltételezik, hogy bennük a *Kommt, lasset uns Gott ehren* szerepel. Ez annál is inkább valószínű, mert magyar fordításának használata már 1734-ből adatolt, és teljes magyar szövege szerepel egy 1749-ben Kolozsvárt kiadott jezsuita missziós könyvecskében.⁴¹ Mária Terézia rendelkezése nyomán 1756 elején több városban kinyomtatták, Grazban, Linzben és Innsbruckban fennmaradtak példányai. Az énekhez nem közölték dallamot: a *Freut euch ihr, lieben Seelen* ének dallamát jelölték meg hozzá;⁴² ez már a XVII. században ismert volt Magyarországon is. Az 1781-es bécsi konzisztórium énekeskönyvben a miseének 27 versszakkal szerepel a kántorbőjti szerdák miséire való ajánlással, egy nekünk ismeretlen g-moll dallam kíséretében. Ugyanebben az énekeskönyvben megtaláljuk a *Freut euch ihr, lieben Seelen* szentségi éneket kikottázott dallammal.

Általános elterjedése a magyar énekgyakorlatban a XVIII. század végére tehető. Bozóki *Jertek, keresztény lelkek, az Isten dicsérméi* kezdettel, 25 szakasszal közölte, dallam nélkül — nyilván annyira közismertnek számított. *Jertek, keresztény lelkek, Máriát tisztelni* kezdettel parafrázist is készített hozzá.

A legkorábbi magyar kottás változat Kovács Márk énekeskönyvének első kötetében található. Kovács Márk átdolgozta Bozóki szövegét, énekének kezdősora: *Isten, elődbe jövünk*. A dallam is magyarosítva, éles ritmusokkal jelenik meg. Az 1855-ös Tárkányi–Zsasskovszky-énekeskönyvben az ének már csak hat szakaszt tartalmaz, dallama felütéses, kettős ütemű. Az énektár későbbi kiadásaiban hangsúlyossá vált a dallam, így került át a Hozsannába. Tárkányi erre a dallamra költötte az *Isten, ki az időnek határát kimérted* kezdetű újévi éneket, amely a Hozsannában és az Éneklő Egyházban is helyet kapott.

Ausztriában ezt a reform előtt divatos miseéneket a reform új felfedezése, a *Wir werfen uns darnieder* miseének kiszorította a gyakorlatból. Két sváb énekeskönyvben viszont jelen van: a pilisszentivániban egy újabb, G-dúr dallamon és a vecsésiben az 1855-ös Tárkányi–Zsasskovszky-énektár dallamával.

Bécs 1781

Kovács Márk

⁴¹ Az ének történetéről részletesen lásd: WATZATKA Ágnes: „Mária Terézia, a jezsuiták, és az első közismert miseének”, *Magyar Egyházzene* XIII (2005/2006) 459-481.

⁴² RICHTER (ld. 10. jz.) 461. o., II/753; népzenei párhuzamai is vannak (13.115.1/0 típus).

23. *Wir werfen uns darnieder*

Eredet: Mária Terézia énekeskönyve

Elterjedés: 118

Német források: M 42, P 80, S 95, V 134

Magyar források: B p. 87, K p. I/29, Zs 8

Ignaz Franz schlawai plébános bizonyára a *Kommt, lasset uns Gott ehren* ének mintájára költötte a *Wir werfen uns darnieder* miseének szövegét. Ez először Ignaz Felbiger Catechetische Gesänge zum Gebrauche der Saganschen Schulen című énekeskönyvének függelékében jelent meg 1766-ban.

Ignaz Franz énekszövegét bevették Mária Terézia 1776-os énekeskönyvébe. A mise egyes részeihez rendelt szakaszokat külön énekként kezelték, és elhelyezték hasonló tartalmú énekek közt. Négy részt az I. dallamhoz, öt részt a XXIX. dallamhoz rendeltek — a két dallam azonos szótagszámú. Az ének az I. dallammal vált közismertté.

1783. április 20-án II. József kiadta egyházzenei rendeletét (Gottesdienstverordnung), amelyben csak a székesegyházaknak és főtemplomoknak engedélyezte a többszólamú figurális zene előadását, a kisebb templomoknak előírta a latinul celebrált mise alatt a német nyelvű „normaének” (Normalgesang) éneklését. Ez nem más, mint Ignaz Franz éneke 27 szakasszal. A rendelettel egy időben egy füzetkét is közzétettek, amely az előírt imákat és énekszövegeket tartalmazta. Ilyen füzetkék Magyarországon is megjelentek, ezek a német szöveg mellett a magyar tükörfordítást is tartalmazták.

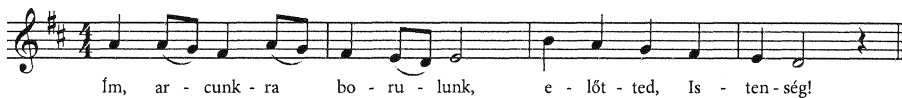
Bár halálakor II. József minden rendeletét visszavonta, a „német mise” éneklésének gyakorlata mélyen meggyökerezett az egész Monarchiában. A különböző nemzetek saját anyanyelvükre fordították, majd mintájára saját miseénekeket költöttek. Az *Ím, arcunkra borulunk* még a XX. század elején is szerepelt énekeskönyveinkben. Ausztriában a landshuti énekeskönyvben és az 1781-es salzburgi énekeskönyvben közzétett *Hier liegt von deiner Majestät* kezdetű miseének kiszorította a használatból, az osztrák Gotteslobban már nem szerepel. Három sváb énekeskönyvünkben és Metznél is megtaláljuk.⁴³

⁴³ A baptista énekeskönyv miatt említi DOBSZAY (ld. 7. jz.) Nr. 532 mint „Michael Haydn-nak tulajdonított” kompozíciót. Az ének népszerűségére jellemző, hogy egy dallamváltozata, más szöveggel, meggyökerezett a protestáns belmissziói mozgalom énekeskönyvein (*Hallelujah!* 65, *Ha zúg az Úrnak Lelke*, Vargha Gyuláné fordítása) keresztül több neoprotestáns szabadegyházi közösség énekanyagában is, általában legalábbis kérdőjelesen Michael Haydnnek tulajdonítva. A *hit hangjai* (baptista) IV. (1937), majd V. kiadásából (1943, 573. szám és még 572. szám a *Jó Pásztorunk van nekünk* szöveggel, itt szerzőként: „Haydn József”) az 1960-as reform-énekeskönyvön keresztül (IX. kiadás, 126. szám, némileg módosított, *Ha zendül az Úr Lelke* szövegkezdettel) a legújabb (2003) kiadású Baptista gyülekezeti énekeskönyvbe (162. szám) is bekerült. Az 1948-as pünkösdi *Dicsőítlek Uram* (193) és (a megújított baptista változattal) a *Hitiünk énekei* (3. kiadás, 1966, 197. szám), valamint az őskeresztyén *Téged dicsérünk* (1972, 75. szám) éppúgy tartalmazza, mint a *Hallelujah!* szövegével az *Új Hozsanna* (1960, 119), a metodista *Dicséretek* (1971, 119. szám) és ennek új kiadása (2004, 158. szám). A jelzett énekeskönyvek szerzőségi tulajdonítására hivatkozva tartottam túl

Metz

Bozóki

*

Tanulmányomban a bécsi „felvilágosult” énekreform énekeit a bécsi reformkiadványokhoz kapcsoltnak igyekeztem jellemezni, hogy ezáltal behatárolhassam az egyébként igen szerteágazó énekkészletet. A reform intenzív időszakában (1774–1784) más kiadványokból származó énekek is népszerűvé váltak. Egyetlen ilyen szeretnék most bemutatni, amely a magyar gyakorlatban mélyen meggyökerezett és maig ismert.

[24] *Wunderschön prächtige/Hohe und herrliche*

Elterjedés: 33/33

Német források: G 948, M 338, V 82, P 134, S 171

Magyar források: B p. 210, K p. II/21, Zs 200, H 285, ÉE 300⁴⁴

Laurentius Schnüf's *Sonnen-schön prächtige* kezdetű Mária-éneke 1692-ben jelent meg a *Mirantische Mayen-Pfeiff* című énekeskönyvben. A hozzá rendelt dallam lüktetése hasonló az általunk ismerthez, de jellegzetes kvartugrásokot tartalmaz. A *Wunderschön prächtige* szövegváltozat 1777-ben bukkan fel a *Sammlung geistreicher Gesänge* című gyűjteményben, majd 1782-ben a kölni *Englischer Wegweiser*ben.

A *Gotteslob* a szöveget Heinrich Bone 1847-es énekeskönyve nyomán közli, a dallamot egy 1759-es bécsi ponyvakiadvány alapján. A sváb források felében az ének *Hohe und herrliche* szövegkezdettel szerepel, a pilisszentiváni és solymári énekeskönyvekben is ez a szövegváltozat áll.

Magyar gyakorlatban az *Egek ékessége* ének Bozóki énekeskönyve közvetítésével terjedt el, aki további négy szöveget is erre a dallamra alkalmazott. A XVIII. század vége óta jóformán minden énekeskönyvben szerepel.

naiv-egyértelműen Michael Haydn 1800-as darabjának: DÉRI Balázs: „Az új Baptista Gyülekezeti Énekeskönyv — IV.”, *Magyar Egyházzene* XIII (2005/2006) 48. (A Felelős szerkesztő kiegészítése.)

⁴⁴ DOBSZAY (ld. 7. jz.) Nr. 645: „A Patrona Hungariae-kultusz klasszicizáló megfogalmazásaként számontartott dal ...”

Összefoglaló gondolatok

Magyarországon németek és magyarok különböző módon reagáltak a felvilágosodott egyházi énekek divatjára. A németajkú városi és falusi közösségek teljes nyitottsággal fogadták az új szövegeket és dallamokat, a magyar közösségek válogattak belőlük.

A befogadás egyik elsődleges szempontja a hiánypótlás volt. A miseénekeket, a prédikáció előtt kötelező éneket szükséges volt átvenni, hogy a rendelkezéseknek eleget tegyenek; ugyanígy a szentségi áldáshoz kapcsolódó énekeket. Ezentúl az átvételben a dallamnak a magyar éneklési szokásokhoz való illeszkedése, illetve a szöveg magyar fordításra való alkalmassága játszott szerepet. Ez magyarázza, hogy számos „sláger”, mint a *Tauet Himmel, Deinem Heiland, In Gott des Vaters und des Sohns*, vagy a *Großer Gott, wir loben dich* nem gyökerezett meg a magyar katolikus hagyományban.

A hagyományörző sváb énekeskönyvek némi tájékoztatást adnak a német-magyar kölcsönhatásról is. Világos, hogy a XIX. század közepéig a németek befolyásolták erőteljesen a magyarokat. A kiegyezés után viszont megfordult az irány, és a szórványban élő, egymástól is különböző hagyományokat őrző sváb falusi közösségek a magyar gyakorlatra reagáltak. Magyarok és svábok erősítették egymást olyan énekek megőrzésében, amelyek Ausztriában már kimentek a divatból: *Kommt, lasset uns Gott ehren — Jertek, keresztény lelkek, Der heiligsten Dreifaltigkeit — Szentháromságnak az én életemet, Ihr Kräfte der Seelen — Máriát dicsérni*, etc.

A német énekek átültetésénél az énekeskönyv-szerkesztők „magyarosították” a dallamot: a felütései dallamok magyar változata gyakran hangsúllyal indít, a háromnegyedes ütemben ringók magyar változatban többnyire páros üteműek. A tárgyalt sváb énekeskönyvekben a felütései és hármas lüktetésű énekek páros ütemű lejegyzése azt mutatja, hogy ismerték a magyar kiadványokat.

A sváb énekeskönyvekben a reformrepertoár többnyire erősen kicifrázott, „cikornyás” alakban jelenik meg. Mivel ez az énekanyag számukra identitást hordoz, az énekanyagot az asszimiláció idején használt alakban rögzítették. Az azóta újabb anyagokat is befogadott hagyományörző énekeskönyvekben épp a cikornyák mutatják, mely darabok voltak gyakorlatban a figurális díszítés divatjának idején (kb. 1780–1830).

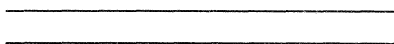
A reform-énekkészlet a XVIII. század végétől a XIX. század végéig tovább gazdagodott és alakult. Ahogyan elmúlt a figurális díszítés divatja, a XIX. század közepe felé az énekeket tudatosan megtisztították a túlradó cikornyáktól, az újabb dallamokat már igen visszafogottan vagy egyáltalán nem díszített formában komponálták. A XIX. század közepére a „felvilágosult” énekek egy új stílust képviselnek, amely már nem emlékeztet Mária Terézia énekeskönyvének érzélgős és jelentéktelen dallamaira.

Ha Kovács Márk énekeskönyve még a „cifra” stílust képviseli, a Tárkányi-Zsaskovszky énektár 1855-ös és 1874-es kiadása az egyre tisztuló „ünnepélyes” stílust. Tárkányi művészi érzékkel írt és javított szövegei szerencsésen

ötvozik a felvilágosodás teológiai tárgyiaságát valami visszafogott érzelmességgel. Több esetben sajnálatos, hogy Sík Sándor átjavította Tárkányi valamivel nehezebb, de épp ezért egyházasabb szövegeit.

A múlt században éles kritikával illették a magyar énekkészletbe bekerült „német” énekeket, de láthattuk, hogy nemcsak a XVIII. században, hanem minden korszakban befogadtuk az Európában „divatozó” egyházi énekeket; énekkészletünk jelentős része európai énekkészlet, és csak részben saját termés. Végső soron az a jó egyházi ének, amelyet a nép szép egyöntetűséggel, áhítattal tud énekelni, amely „megszólal” a gyülekezet ajkán. Ez általában akkor lehetséges, ha az ének illeszkedik egy bizonyos „korális” stílushoz: többnyire szekundlépésekben mozog, nem tartalmaz kvintnél nagyobb ugrásokat, és átjárja bizonyos egyházas szellem.

A „felvilágosodott” énekkészlet egyházi énekünk történetében csaknem 150 év gyakorlatát meghatározta. Ennek a korszaknak két fő törekvése volt: befogadni a nyugati kultúrát, és egy vele összhangban álló, azzal egyenértékű magyar kultúrát alakítani ki. A reform-énekkészlet még élő, és a nép ajkán jól megszólaló darabjai arról tanúskodnak, hogy ez a törekvés, legalábbis részben, sikeres volt.

A teljes boldogsághoz azonban hiányzott még valami. Április eleje óta nem volt hír a bátyámról, csöndes aggodalom lakozott a házban. Annál boldogabbak voltunk, amikor egy forró júliusi estén lépéseket hallottunk, és a már régen hiányolt és az itáliai naptól sötétre barnult testvérünk újra közöttünk állt. A zongorán felszabadultan hangzott föl a „Téged, Isten, dicsérünk” kezdetű ének.

Joseph Ratzinger: *Életutam. XVI. Benedek pápa önéletírása (1927–1977)*. (Ford. Egleszné Sarbak Zsófia.) Szent István Társulat, Budapest 2005. 58.

Freilich – zur vollen Freude fehlte noch etwas. Seit Anfang April hatte es keine Nachricht von meinem Bruder mehr gegeben. So stand eine stille Sorge in unserem Haus. Um so glücklicher waren wir, als an einem heißen Julitag plötzlich Schritte vernehmlich wurden und der so lang Vermisste, braun gebrannt von der Sonne Italiens, plötzlich wieder in unserer Mitte stand und nun auf dem Klavier dankbar und erlöst das „Großer Gott, wir loben dich“ intonierte.

Joseph Kardinal Ratzinger: *Aus meinem Leben*. 1998.